

AZ EMBERREL KAPCSOLATOS SZLOVÁK NÉPI HIEDELM MEK BÉKÉSCSABÁN, TÓTKOMLÓSON ÉS CSANÁDALBERTIN

Békéscsaba időben első szlovák település a Tiszántúlon, a városon belül különösen gazdag népi hagyományokban a nyugati területen fekvő, a nemzetközi vasútvonallal elválasztott Erzsébethely (népi nevén: Jamina), amely a nagyobb ipari üzemek jelenléte ellenére a mai napig megtartotta falusi hangulatát, jellegét. *Tótkomlós* szekunder település a környékbeli telepítési rendben, *Csanádalberti* a harmadik, de inkább a negyedik telepítési hullám szülötte. Tótkomlósnak közvetlen (Nagylaknak, Pítvarosnak ugyancsak), Békéscsabának csak nagyon közvetett (a csabai, szarvasi telepítésű Apatelekről szivárgott be néhány család) telepítési helye.

Békéscsaba közvetlen kisugárzási területe: korábban a városhoz tartozó, majd kiváló községek (Mezőmegyer, Kétsoprony, Telekgerendás); a korai kirajzások (Békésszentandrás — innen telepedtek Komlós lakói; Nyíregyháza, Apatele, Ambrózfalva), valamint az utolsó falualapító telepítési hullámban Nagybánhegyes (itt a csabaiakon kívül letelepedtek komlóiak, pítvarosiak és nagylakiak is) és Medgyesegyháza. Csabáról mentek többek között Bácskába, Bánságba is. A komlóiak egy része a Bánságból visszatérőkkel együtt alapította Nagylakot; Pítvaros pedig főként a nagylakiak kirajzása.

A másfélszázados telepítési kavargás, keresztül-kasul történő letelepedés sajátos ötvözetet hozott létre a tájegységen belül és helységenként külön-külön. Lassan kialakult az eg yesközségek saját, önálló közösségi élete. A kibocsátók és a kibocsátottak között azonban tagadhatatlan a kapcsolat, egy ideig erősek a szétszakadt családok rokoni szálai, majd házasság révén részben továbbfűződnek. Ez érezhető Békéscsaba és saját vonzásköre között, valamint Tótkomlóshoz és Nagylakhoz (az I. világháború után csak Komlóshoz) kapcsolódó községek esetében. Századunkban erősödött Békéscsaba és Tótkomlós környékének a kapcsolata is.

A fentiekből következik hogy hiedelemviláguk viszonylag egységes, de tudomásul kell vennünk a sajátos helyi változatokat, a kialakult eltéréseket is

Hiedelemvilágukról a korábbi időkből csak szórványadataink vannak.¹ Történetíróik révén többet tudunk Békéscsaba, Tótkomlós és Csanádalberti lakóiról.²

A hiedelmi ismeretek közül azok maradtak meg az emlékezetben, vagy élnek és „hatnak”, amelyek nem kívánnak közösségi megnyilvánulást, tehát nem annyira rítushoz kötöttek, hanem a tudatban elraktározódott, lappangó hiedelmek. Ahol az öreg szülőkkel együtt élnek a gyermekek és a fiatalok, ott ők is ismerik őket. A hiedelmek ismerete és gyakorlása egymástól különböző távolságú görbét mutat. Nehéz megállapítani azonban, mi az oka bizonyos hiedelmek megmaradásának, újjászületésének vagy csupán emlékezetben való konzerválódásának. Az ember és a család életének belső mozzanataival összefüggő hiedelmek egy részét aktívnak tekinthetjük. Főként az otthon élő, a ház körül tevékenykedő asszonyoknál, a beteges embereknél vagy szerencsétlenség-sorozatot elszenvedő családoknál találhatók meg jelenlétük nyomai.

A társadalmi fejlődés következtében — míg korábban az adott közösség kötelező normájaként hatottak — ma gyakorlásuk a közösség előtt már szégyennek számít. Kiváltképp érvényes ez a mai fiatalokra és középkorúakra. Az öregek még be merik vallani, hogy hisznek bennük, vagy cselekvői egyes kevésbé látványos rítusoknak, hiedelmeknek.³ A középkorúak s a fiatalok — ha magukévá tesznek is néhány hiedelmi elemet — élénken tagadják, sőt nevetséges oldalukat hangsúlyozzák:

*Kto babonán verí,
Je somár celí.*

Aki hisz a babonáknak,
Szamár egészen.⁴

Hosszabb beszélgetés során mégis kiderül, hogy például a tehén megrontása miatt egy „olyan asszonyhoz” fordultak tanácsért. Általában nem szívesen beszélnek a községükben, kerületükben élő vagy egykor működő varázslóasszonyokról. A jaminaiak Békéscsaba más kerületeiben tudtak róluk, míg a város más részén élők a jaminai asszonyok praktikáit sorolták fel. Tótkomlóson is vonakodtak tudni róluk, a csanádalbertiek pedig tótkomlósi illetőségűek nevét emlegették.

¹ TESSEDIK Sámuel, 1938; ZAYACZ Dániel—HAÁN Lajos, 1853; ŽILINSZKY M. 1872; IMPLÓM József, 1971.

² ÁGOSTON János, 1826. 57—67; FILIPINYI András feljegyzései; HAÁN Lajos, 1968; FÁBRY Károly, 1924; 1925; RELL Lajos, 1930; LINDER László, 1944; HORVÁTH Sámuel, 1880; GAJDÁCS Pál 1896; CZINKOTSZKY Martin, 1884; BERNULA Mihály—DR. TAMÁSI Mihály, 1968; MÁRKUS Mihály, 1943; TÁBORI György, 1962, 476—477; KRUPA András, 1970.

³ BÁLINT Sándor, 1968, 142; MANGA János, 1968, 24; BALOGH István, 1969, 277; Cs. Pócs Éva, 1964. 249—251.

⁴ Slyuch Mátyás, 47 é. Békéscsaba, 1971. (Az adatközlők anyagának zömét magnetofonon vettem fel, kisebb részét leírták vagy kézzel jegyeztem fel.)

A feldolgozott hiedelemanyag saját gyűjtés eredménye. Friss feltárás, 1969–1971 között gyűjtöttem folyamatosan. A hiedelemvilág sokszínű anyagából az emberhez kapcsolódó hiedelmeket tárgyalom. Azt az alapelvet vettem figyelembe, hogy az illető személy, tárgy vagy egyéb dolog előidézője-e a hiedelmi gyakorlatnak, tehát a csoportosítás központi vezérlő szerepét lehetőleg a hiedelem fő alkotóeleme játszotta. Kivételt csak bizonyos esetekben tettem.

A két nem

A két nem közül a férfi jelentette a szerencsét, a nő általában a rossznak a jelképe. Egyöntetű hiedelem, hogy ha férfi (*chlap*) jön hétfőn először a házhoz, egész hétre szerencsét hoz. *Pondelok do domu iba chlap nak pride.* (Hétfőn a házhoz csak férfi jöjjön.)⁵ Ha asszony (*žena*) volt az első látogató, egész hétre elvitte a szerencsét, emiatt gyakran perpatvar keletkezett (*sa stála veľ'arázi vada*).⁶ Általában ha valaki kilépett a házból, s először nővel találkozott, akár vissza is fordulhatott, mert nem volt szerencséje. Különösen számon tartották piacra menés esetén, kivált ha több kilométerre levő helységbe indultak: *Keď som šla na Mezov na plac, ždi som chlapov vizerala, že bi som mala šťastia.* (Mikor Mezőhegyesre mentem piacra, mindig férfit kerestem, hogy szerencsém legyen.)⁷ (Békéscsabán az elvált nőnek tilos volt utcára mennie.) Ha a nő hajtotta a kocsit, esőt jelentett (*ďeravi kočiš* = lyukas kocsis).

A meztelen nő (*holá žena*) rontó és kötő tevékenysége: Békéscsabán György napján éjfélkor (*na Ďúra cez pov noci*) azokra a helyekre (*na tie mestá*) ment, ahol tehenek jártak a legelőre (*na pašu*), ott harmatot gyűjtött (*rosu si zbierala*),⁸ kezével gyűjtötte valamibe (*z rukov zbierala do ňiečoho*), s ezáltal el tudta érni (*vedela spraviť*), hogy sok tejet adjon a tehene. Ha elfogták, a hagyomány szerint megpatkolták (*ju potkovaľi*). Tótkomlóson Luca estéjén kellett meztelenre vetkőznie (*do hola sa vizlieť*). Így ment át a szomszédék szemétdombjára (*na smetisko*), oda, ahova a tyúkjaik jártak (*de jich chodili sľepke*). Ott összegyűjtött szemetet, szalmát (*smeti, slamu*), áthozta saját házába és szétszórta (*potrúsila*), hogy nekik legyen szerencséjük (*že bi mali šťastia*), s ne a szomszédéknak.

⁵ Mezőmegyer, 1969. Adatközlőink kérésére nem minden mezőmegyeri, békéscsabai, tótkomlósi, csanádalberti adatszolgáltató nevét adjuk meg. Ilyen esetben csak az adatszerzés helyét és évét tüntetjük fel.

⁶ Zsíros Jánosné Sztankó Zsófia, 69 éves, Békéscsaba, 1971.

⁷ Csanádalberti, 1969.

⁸ RÓHEIM Géza, 1929, 45–57.

Testrészek

Az emberi testrészek közül szinte valamennyinek van hiedelmi szerepe. Ha viszket valakinek a füle, eső lesz (*svrbia ma uši, bude dáž*);⁹ vagy keresztelője lesz (*bude mat kršteňa*), ha zúg, hírt kap: *Kerom uchu mi huči? — Pravom. — Uhádov si, dostaňeš chír!* (Melyik fülem zúg? — Jobb. — Eltaláltad, hírt kapsz!)¹⁰ Ha valakinek viszket az orra (*nos*), haragudni fog, ha az orra alatt viszket, férfi jön a házhoz, ha pedig az álla (*brada*) viszket, zsidót fog látni. Ha muslica került a szembe (*oko*), felemelték a szempillát (*kľipačka*), háromszor köptek (*triráz popľúti: pfi, pfi, pfi*), s kirepült a muslica.¹¹ A bal szem viszketése örömet, a jobbé bánatot jelentett. Ha valakinek ugrál a szeme, valamilyen kárt jelent. (*Volakomu skáču oči, to je voľiaka škoda*.)¹² Ha az ember szájából (*z úst*) véletlenül kiesik a falat, olyan vendég várható, aki régen járt náluk. — *No, kto že príde?* (Ki jön vajon?) — találgatják.¹³ Aki foggal születik, okos lesz. Az arcon keletkezett sömört (*lišaj*) ráolvasással gyógyítják¹⁴ mind a három helységben. Ha a tenyér (*dlaň*) száraz, eső lesz; ha nedves, száraz idő következik. Ha a bal tenyér viszket, pénzt kap; ha jobb, pénzt ad ki valaki:

*Zo s pravov vidáva,
a s ľavov dostáva.*

Jobbal kiad,
ballal kap.¹⁵

Ha virágos valakinek a körme, szerencsét jelent. (*Kvet má na ňechtoch, znamená šťastia*.)¹⁶ A levágott körmököt (*ňechti*) a béka lábára kell kötni, s ezentúl nem nő köröm. Ha valakinek nagyon kisebesítették a körömszállkák (*zádere*) az ujját, amikor meglátott egy dolgát végző kutyát, azt mondta:

*Esere, pesere,
Všecke moje zádere
Do psiacej diere.*

Eszere, peszere,
Minden körömszállkám
A kutya lyukába.¹⁶

A csanádalberti változat lokális ízt is ad azzal, hogy a közeli s egyúttal jól rimelő Kaszaper községet is idézi:

⁹ Békéscsaba, 1971.

¹⁰ Csanádalberti, 1969.

¹¹ Csanádalberti, 1969.

¹² Kovács János, 69 éves, Békéscsaba, 1970.

¹³ Bogár Istvánné Pribelszky Katalin, 66 éves, Nagybánhegyes, 1970.

¹⁴ DRÓSZEGI Vilmos gyűjtött ilyen célt szolgáló tótkomlósi ráolvasókat.

¹⁵ Zahorán Jánosné Hankó Ilona, 70 éves, Békéscsaba, 1971.

¹⁶ Zahoránné, 1969.

*Sere pes na Kasapere,
Šecka moje zádere
Do psacej diere.*

Szarik a kutya Kaszaperen,
Minden körömszálkám
A kutya lyukába.¹⁷

Valószínűleg tótkomlói eredetű, ugyanis Kaszaper vele szomszédos.

S z e r e l e m, h á z a s s á g

A szerelmi praktikák, a házassodást segítő hiedelmek mindennaposak voltak, mert a szerelmet a szlovákoknál is a házasság szentesítette.¹⁸ Gyakori lehetett az étetés, az itatás megkötés, rontás és szétválasztás céljából. Legtöbbször házilag készítették a lányok a szereket, amelyeket egymástól, idősebb nénjüktől, anyjuktól vagy nagyanyjuktól tanultak meg. Különösen az anyák fordultak ehhez az eszközhöz. Segítségül hívták az ismert kártyavetőnőket, a varázslóasszonyokat is. Általános volt a szerelmi jóslás, melynek nyomait ma is megeljük.

A szerelmi varázslás változatai (gyűjtésemből):

a) Gyógyfűvel való itatás: *Aj takvo dievča, páčilo sa jej chlapec, tak ... si ho zaujímala vo víne, že toto aj tak bude moj muž. Tak storakvo kvieťa kúpila, a to namočila vo víne, to mu dala vipiť, tak von ostáv takí sprostí, že iba za nov, a za nov, ňimav pokoja, iba vo dne v noci bi bov pri nej.* (Olyan kislány, akinek tetszett a fiú, elhatározta, hogy az úgys az ő férje lesz. Vett ezerjófűvet, borba áztatta, megittatta vele, a legény olyan lett, mint a kába, csak utána, és csak utána, nem volt nyugalma, éjjel-nappal csak a lány mellett akart lenni.)¹⁹

b) Étetés pogácsával: *Pri diovkoch najviac bov takí zvik, volačo mu dala do bagánov, že bi ju lúbiv. A mať mu vraeli: — Dojista si jedov volačo, s volačim ta omámila. A von: — Ňejedov som, ňejedov. — Ňi ta zránik, veď si takí, ako omámení!* (A lányoknál a leggyakoribb szokás az volt, hogy valamit tett a pogácsába, hogy szeresse őt. Az anyja meg azt mondta [a legénynek]): — Biztosan ettél valamit, valamivel elbódított. Ő pedig: — Nem ettem, nem ettem én. — Nem a fenét, hiszen olyan bódult vagy!)²⁰

c) Étetés macska agyával, macska ürülékkel: *Ač čiernu mačku zabije, a jej mozge dá zjest čelaňikovi diovka, tak ho privražť, že ju vezne za ženu.* (Ha a lány megöl egy fekete macskát, s annak az agyát

¹⁷ Csanádalberti, 1969.

¹⁸ ORTUTAY Gyula, 1966, 124.

¹⁹ Vasas Pálné Sicz Judit, 58 éves, Békéscsaba, 1971.

²⁰ Szudor Zsuzsanna, 64 éves, Csanádalberti, 1969.

éteti meg a legénnyel, úgy magához varázsolja, hogy feleségül veszi.)²¹

Bolo tak, že hádan dievča chítalo chlapca. Tak zo slepima mačaćienkami ho nachovali, a oslepiv, ňevidev nič, robila, čo kcela, ale hát . . . ňebolo to dobrí život, lebo keď prejšlo, tak sa rozvidňelo. (Volt úgy, hogy talán a lány megfogta a fiút. Ezért vak macskakölyök ürülékével ettették meg, megvakult (a legény), nem látott semmit, azt csinálta a lány, amit akart, de hát . . . nem volt az jó élet, mert amikor elmúlt, kiderült az.)²²

d) Étetés - itatás a lány szőrével cukorban, ill. menstruációs váladékával teában, borban keverve: *Keď dievka kcela privražiť čelaňika, tak s pod lavej pazuchi tri srste vitrhnút, a na spotku s praviho boku tri srste vitrhnút, a tie spáľiť na cigaretlovej cedulki, a do eniho papierika tie zakrútiť. D'e jin chlebíka bivalo, za troška pod chleba položiť, a poton stađe vo ziat, aj kúšťok chleba, a položiť pod hlavu . . . keď jej ač čas . . . bov, todi s toho pokvapkala po tej perňi, a cukor kúpila a posipovala po troški vo tri krát — toho hát ňivela bolo — tak triráz s toho dala tomu . . . ho s tinto provražila. Tašov, tak či zavela choďiv? Tašov zavolakiev, ale móž bit, že örökre trvalo.* (Ha a lány magához akarta varázsolni a legényt, bal hóna alól három szőrt kitépett, és alul (a nemiszervénél) jobbról szintén hármat, ezeket elégette cigarettapapírban, s egy papírba csomagolta be. Ahol kenyérük szokott lenni, oda rövid ideig a kenyér alá kell tenni, azután onnan kivenni, s egy darab kenyérral a fejpárna alá kell tenni . . . amikor eljött az ideje, akkor abból [ti. a menstruációs vérből] csöpögtetett a hamura, cukrot vett, megszórta háromszor — nem volt az sok — és háromszor adott belőle neki . . . ezzel varázsolta magához. Járt-e hozzá sokáig? Járt hozzá valameddig, lehet, hogy örökre eltartott.)²³

Na Komlóši bola ena dievka, a mala frajera. Velmej ho lúbila, a kcela, že bi ju von zav. A von, gazember, ňezav ju. Tak jej vraveľi: — Ti, vieš čo? Daj mu, keď máš čas, tak krú do teji, tak ta vezňe. Ale ver tú ňezav. — Ťezav ma ten, ale som sa potom vidala na Albert, čo som ho ňikdaj ňevideľa. A žila som s ňim, mala som dve deti. (Komlóson volt egy lány, volt egy szeretője. Nagyon szerette őt, s azt akarta, vegye el. És ő, gazember, nem vette el. Azt ajánlották neki: — Te, tudod mit? Ha eljön az idő, teájába azt a vért add neki, akkor elvesz. De bizony nem vette el. — Nem vett el, de azután férjhezmentem Albertire [olyanhoz], akit soha nem láttam. És éltem vele, két gyerekem született.)²⁴

²¹ Huszár Istvánné Major Judit, 68 éves. Csanádalberti, 1969.

²² Vasasné, 1971.

²³ Benčík Pálné Karkus Anna 63 éves, Tótkomlós, 1971.

²⁴ Csanádalberti, 1970.

Ked diovke bole takima frajeri, čo kcela chitiť, tak si hát zo s krvavej vode, čo sa prala, naliala mu do vína, že bi ho chitila . . . že bi nejšov druhej. Ket jej bolo na drieku, tak takí čas s tov vodov pluhavov ho napojila. To todi bolo, ket som bola diovča. Todi som ja takvo počúla. Son tak ako štrnác ročňa bola . . . Hát viacti to takvo robiťi. (Amikor a lányok olyan legényekkel voltak . . . akit meg akart fogni, akkor a véres vízből, amikor menstruált, a borába öntött, hogy megfogja. Hogy ne menjen máshoz. Amikor havi-baja volt, akkor, azzal a tisztátalan vízzel itatta meg. Ez akkoriban volt, amikor lány voltam. Akkor hallottam ezt. Olyan tizennégy éves voltam . . . Hát sokan csináltak ilyet.)²⁵

e) A lány szerelmi megkötése: *Ked tašov čelaňik po prvo, tak jej z vrkoča ostrihov, že bi ňevedela, a s tím ju priviedov k sebe.* (Amikor első ízben ment a legény a lányhoz, a copfjából úgy vágott le, hogy a lány ne vegye észre, ezzel magához kötötte a lányt.)²⁶

f) Szülők szerelmet rontó varázslata: *Ako ľudia pred tím robievali, dávno, takie divné veci, čo len rozum zastáv človeku. Ket sa ena glajchala, že sa vidá, tan ju ňekceli tí rodičia . . . Mladiho rodičia nasípali do dievčenského domu do jich . . . slepecej diere, čo tavo chodile spiecke na ulic . . . pasule trojakie, jačmen, žito, konopnvo seme, dejakú kukuric . . . Toto večer robievali ľudia, že bi jich ňevideľi, ked ňekceli do domu tú mladú, čo jich sin ta kecv . . . že bi sa ako zavražila, že bi ňebola jich ňevesta.* (Miket csináltak — olyan csuda dolgokat — azelőtt régen az emberek, hogy megáll az ember esze. Amikor egy lány illet valakihez, hogy férjhez megy hozzá, s őt nem akarták (a fiú) szülei . . . A legény szülei a lányék házának kapu-lyukába, ahol kijártak a tyúkok az utcára, háromféle babot, árpát, búzát, kendermagot s valamilyen kukoricát öntöttek. Ezt este csinálták, hogy ne lássák őket, amikor nem akarták a házukba azt a lányt, akit a fiú szeretett . . . hogy elvarázsolódják, hogy ne legyen a menyük.)²⁷

g) Varázslóasszonyok, kártyavetőnők, jósnők közreműködése a szerelmi varázslásban: *No čak sa páčilo dievca, a mala sina tá mat: — No ved to bude moja ňevesta. A tak poton išli k tej veštici, tak jin volačo dala, čo ňedala, tak ju nachovali, a už bola jin ňevesta . . . ó, už poton to zvedeli, lebo hát ona sa ňidobre cítila, ked jej prešlo, ňekcela ho . . . naveki takto vražili.* (Ugye tetszett a lány a fiú anyjának: — No, ez az én menyem lesz. És elment a jósnőhöz, valamit

²⁵ Zahoránné, 1970.

²⁶ Csanádalberti, 1969.

²⁷ Laczó Andrásné Kraszkó Zsófia, 70 éves, Békéscsaba, 1969.

adott-é neki vagy nem adott neki, de megétette a lányt, és már az ő menyé volt . . . ő, aztán kiderült, mert a lány rosszul érezte magát, amikor elmúlt, nem akarta [a férjét], . . . mindig így varázsoltak.)²⁸

(*Dievča*) išla k takej žene, čo vedela karte metať, tak jej dala voliaki prášok, a s tin upiekla zákuski, alebo posúpala s tin práškom vrch, a s tin ho nachovala, že ten ňimav pokoj, kŕn si ju ňezobrav. (A lány elment a kártyavető asszonyhoz, az adott neki valamilyen port, azzal megsütötte a süteményt, vagy megszórta a tetejét, s azzal étette meg, hogy [a legénynek] nem volt nyugta, míg el nem vette.)²⁹

h) *Varázslás növényekkel*: A lányok legtöbbször a hólyagfa magját (*klokoč*) alkalmazták erre a célra. A szoknyájuk alatt a lábuk között felkötve hordták vagy a ruhájukba varrták (rendszerint három magot). Ugyanígy varrták be a tarlófüvet, a szárított denevérszárnyat, ha szórazni mentek. Cipőjükbe pedig petrezselyemzöldet tettek. A tarlófű szedése közben háromszor mondták:

*Žatvička, žatvička,
Trhám ta pŕiatima prstí,
A zo šiestov dlaňov,
Že bi sa obrátŕila
Šecká mladá čelaď za mňov.*

Tarlófű, tarlófű,
Öt ujjal téplek,
S hatodik a tenyerem,
Hogy utánam forduljon,
Az egész ifjú férfinép.³⁰

i) *Tréfás történet szerelmi varázslásról*: *Mladá bola bohatá, ale ňipekná, ňiporjana. Tak ňimávala taŕečŕíkov na priatkách, sa ponosovala vražici, tak jej tú poraďila, že čo nak urobí: na rubáčoví motúz s koča ukraŕne svoreň, a uvŕaže, a do cipeľov že bi hrach ŕečŕitaní položila a obúla. A vražica s faganma dovravela, že bi ju zavádzali, a huci tú reznú húdli:*

*Hrach nohe omína,
Svoreň drví koľena.*

Tak tí ju dobre vikrútili. Aj unovala. (A lány gazdag volt, de se nem szép, sem takaros. Így nem volt a fonóban táncosa. Panaszolta a varázsló-asszonynak, aki ajánlotta neki, hogy mit tegyen: Pendelyének madzagjára kösse a kocsiról lopott csapszeget, cipőjébe számolatlan borsót tegyen, és vegye fel. A varázslóasszony a kölykökkel megbeszélte, hogy kérjék fel, s a zenészek ezt a gyorsat húzzák:

²⁸ Vasasné, 1971.

²⁹ Vasasné, 1971.

³⁰ Jancsik Andrásné Oravec Anna, 63 éves, Szarvas, 1969.

A borsó a lábat töri,
A csapszeg a térdét veri.

Jól megforgatták. Meg is unta.)³¹

j) Szerelmi jóslatok:

— köténykiégetéskor: *Keď si diovka vipáli šatu, tak vracia, že oklamav ta frajer.* (Amikor a lány kiégeti a kötényét, mondják, hogy elhagyott a szeretőd.)³²

— szövéskor szövőorsóval: *Keď sa tkalo, ciepkie viťiahla diovka, a vibehla na ulic s ňima: ač chlapa videla, tak sa vidala v tom roku, ač ženu, tak sa ňevídala.* (Szövés idején a szövőorsót fogta a lány, kiszaladt vele az utcára: ha férfit látott, abban az évben férjhez ment, ha asszonyt, nem ment férjhez.)³³

— újévkor: *Keď noví rok príde, mamovka tak vaveli: — D'iovčence, držte sa, ač driov príde pierar, bude kupovať, budete sa vidávať, ale ak príde drotár, tak ten ván zatke zadrótuje, tak sa ňevídáte.* (Amikor eljött az újév, az anyák így szóltak: — Lányok, figyeljétek, ha előbb jön a tollas, és vásárolni fog, férjhez mentek, de ha drótos jön, az bedrótozza a feneketeket, s nem mentek férjhez.)³⁴

— szerelmi jóslás rostával: Ha a lány tudni akarta, kihez megy férjhez, Tamás napján este igéző-jósló mondóka elmondása közben rázta a fonott kerítést (*tesa*).³⁵ Ennek a változatát a 20-as években a rostával való jóslás közben is mondták. Rostával a lányok bármikor jósoltak, legtöbbször vasárnap délután, amikor összejöttek (*krutíli riečicu na nož-ňičkach* = ollóval forgatták a rostát). A rosta forgatásával tudakolták hasonló módon Békéscsabán a tolvajt és azt, aki megrontotta a tehenet.³⁶ RELL adata szerint bicskát döftek a rostába.³⁷ A szitával történő jóslás egész Európában elterjedt szokás, a rosta forgatása északi, nyugati és déli szomszédainknál is él.³⁸

A kerek rosta oldalába kinyitott ollót szúrtak be, majd úgy fektették, hogy felül legyen az olló. A rosta oldalának aljára énekeskönyvet (*Tranoscius*) tettek. Két lány állt a rosta mellé, az egyik lány a mutatóujját az olló egyik kerek ujjhüvelyé alá, a másik lány a másik alá tette. Miközben

³¹ Slyuch Pál, 70 éves, Kétsoprony (Békéscsaba), 1971.

³² Kozák Mátyásné Zslnka Anna, 72 éves, Tótkomlós, 1971.

³³ Néhai Lestyán István, 81 éves, Csanádalberty, 1969.

³⁴ Huszárné, 1970.

³⁵ KRUPA András, 1970, 42.

³⁶ Zahoránné, 1970; Zsírosné, 1971.

³⁷ RELL Lajos, 1930, 186.

³⁸ DRÓSZEGI Vilmos, 1958, 199, 202.

emelték a rostát, az egyik lány arra gondolt, akit jövődöbelinek szánt. Közben mondták:

*Svatí Peter, svatí Ján,
Povedz pravdu, ňeoklam,
Abi si mi dav znati,
S kîn ja buđen pri sobáši státi.*

Szent Péter, Szent János,
Mondd meg az igazságot,
Add tudtomra,
Kivel fogok az esküvőn állni.³⁹

Ha megfordult a rosta, ahhoz ment férjhez a lány, akire gondolt. Ha nem perdült, más lett a férje. Lánykorában adatközlőnk is így jósolt magának.

— g y u f á v a l (*švívavke*) v a l ó j ó s l á s . Erre a lányokat az anyjuk is ösztönözte. Amelyik oldalra dőlt a meggyújtott gyufaszál, arra ment férjhez a lány. Ugyanígy jósoltak kóccal is. A legénycsábításnak külön fonóbeli szokásai is voltak.⁴⁰ HAÁN Lajos is közöl néhány régi csabai szerelmi jóslást (a templomajtóba, ahol a legények jártak, fűfőzetet öntöttek, s a küszöb alól port szedtek fel, hogy megigézzék a legényt; a lányok maguk után húzták a seprűt, abban a hiszemben, hogy így maguk után húzzák a legényt is).⁴¹

Az új életre induló párt a z e s k ü v ő r e k é s z ű l ő d é s idején, az esküvőn és mindjárt utána, számtalan hiedelem irányította. Ekkor sem nélkülözték a varázslóasszonyt, Békéscsabán egyik adatközlőnk szerint az ifjú pár ingét titokban vitték el hozzá, hogy ne árthassanak nekik, a tőle kapott vízzel (*volíakov skazenov vodov*) reggel körülöntözték a lakodalmas házat (*svadobní dom*), valamint a felállított sátor (*šiator*), ugyancsak a menyasszony (*mladá*) és a vőlegény (*mladí zat*) védelme céljából. *Pät-desiat rokov je tomu*.⁴² (Ötven éve annak.)

A legtöbb tiltás a menyasszonyra vonatkozott: Általános hiedelem, hogy ne egyazon az úton menjen és jöjjön, amikor esküszik, mert nem fog jól élni a férjével. A menyasszony a templomba menet ne tekintgessen jobbra-balra (*z boka na bok*), mert szerencsétlen lesz a házasesete. Az esküvőre (*na sobáš*) menet előtt meghagyták neki, hogy üljön az egyik kezére, így nem lesz sok gyereke. (Békéscsaba.) Egyszerre ne esküdjék két pár, mert valamelyikük csakhamar meghal. A menyasszony a templom előtt, a templomban, az oltár körül aprópénzt, tíz-, húszfilléreseket (*desatfilierňíke, dvacatfilierňíke*, Tótkomlós) szórt, hogy szerencséje legyen. A vőlegénynek és a menyasszonynak egyaránt megmondták, hogy az oltár előtt lépjen a másiknak a lábára: *Stúp mladímu tan, pri oltáre na nohu, tak bude naveki*

³⁹ Bencsikné, 1971.

⁴⁰ KRUPA András, 1971/2, 242.

⁴¹ HAÁN Lajos, 1968, 56.

⁴² Zahoránné, 1971.

pravda prvá tvoja. Ale aã ti von stúpi na nohu, bude jeho pravda naveki. Von bude na vrchu ždi. Ale ti mu stúp driov na nohu. (Lépj a vőlegény lábára, amikor az oltár előtt álltok, hogy a te igazságod mindörökre legyen az első. De ha ő lép a lábadra, örökre neki lesz igaza. Ő lesz mindig fölül. Ezért te lépj előbb a lábára.)⁴³

A vőlegényt atyai és házastársi kötelességére intették: esküvőre menet teljesen engedje meg a gatyamadzagot (*že bi na gatách popustiv na celvo motúz*), hogy könnyen szüljön a felesége (*že bi lahko porodila*).

Rossz előjel volt, ha az esküvőn esett az eső: szerencsétlenek lesznek a fiatalok, a menyasszony egész életét siratni fogja (*mladá celí život bude iba oplakúvať*). Ha étkezés közben esett, azt mondták az ifjú párnak, hogy valamelyikük kikaparta a lábost: *Kerí ste vihrňali panvu?* (Ki kaparta ki a lábast?) — kérdezték.⁴⁴

Az esküvőről visszatérve a menyasszony beköszönni (*pripovedat* — Tótkomlós) ment a vőlegény házába. A kapu elé tett vizes vödörbe, fazékba vagy almával, dióval teli szakajtóba belerúgott (*kopla, rozkopla*, Tótkomlós), s kiöntötte a vizet, az almát vagy a diót, hogy könnyű legyen a szülése (*že bi sa lahko válala*). A kiömlött víz láttán a násznép ujjongva és csúfondárosan kiáltotta: *Zaštala sa mladá!* (Bepisilt a menyasszony! — Csanád-alberti.) Ugyanitt azt is tartották, hogy aki a lakodalom után előbb pisil be, hamarabb hal meg.

Terhesség, szülés, gyerekágyas asszony,
csecsemő, keresztelő

Egyik leggazdagabb hiedelmi csoport. A keletkező, születő életnek szinte valamennyi mozzanatát szabályozó, befolyásoló hiedelmek egész sora jött létre.⁴⁵

Előfordult, hogy nem kívánt fogamzás következett be. Ilyenkor különböző praktikákhoz nyúltak az asszonyok. Ritkán vallják be az eszközöket, amelyekkel önmagukon végezték el a terhességmegszakítást. Kegyetlenek és veszedelmesek voltak ezek. A legegyszerűbbek közé tartozott, hogy súlyt emelgettek: *Že bi nemala deŕi, dvihala vrece.* (Hogy ne legyen gyereke, zsákot emelgetett.)⁴⁶ Gyakran kihegyezett fadarabbal szúrtak a méhbe, vagy tályoggyökeret (*korenčok*) tettek bele: „az kihúzza, tönkreteszi”.⁴⁷

⁴³ Csanád-alberti, 1969.

⁴⁴ Zahoránné, 1969.

⁴⁵ A születési szokásokat Tótkomlósról legutóbb E. HORVÁTHOVÁ, dolgozta fel, 1970, 110–135.

⁴⁶ Békéscsaba, 1971.

⁴⁷ Békéscsaba, 1971.

Tótkomlóson papsajt (*síríke*: Tótkomlós; *síríka*: Békéscsaba) gyökerével is végezték, a gyökeret lekaparták, letisztították, éjszakára a méhbe tették, az „kimarta, megeredt tőle, és elment neki” (*to prežralo, sa jej pustilo, a jej odišlo*).

Az állapotos asszonyt (*tarhavá žena, samodruhá*) különösen az első félidőig védik. Amíg a magzat nem mozdul meg (*kím sa jej dítá nežmrvi*), a félidőig (*do pov času*)⁴⁸ nem szabad, hogy rácsodálkozzon valakire (*za dítala*), mert az jelt (*znak*) hagy a gyereken. Bárhol üti meg (*buchňe, capňe*) az asszonyt, a gyereken jelként megmarad. Ha az arcára gyümölcs (*ovocia*) hull, akkor is jel marad rajta: *Ač slúku vrhnú na ňu, alebo do nej zabiju, znak jej nahá. Aj ňeska som videla edno na tváre. Takú osobu iba chránil načín do toho času.* (Ha szilvát dobna rá, jelt hagy rajta. Ma is láttam ilyet egy arcon. Az ilyen nőt csak óvni kell addig az időig.)⁴⁹ *Aj L. K. má jahodovi znak, lebo na mater mu spadla jahoda.* (L. K.-n is van anyajegy, mert az anyjára eper hullott.)⁵⁰ Ha békára tekint, az is árt neki, mert a gyereket békává változtatja (*prevráti dítá na žabu*). Ha a terhes asszony megkíván valamit (*baží*), s nem kapja meg, elmegy a magzata (*odinde jej*): *Mojej sestri tak odišlo, iba enu uharku kislú bi bola jedla, žiadala a ňemohla dostát, tak jej odišlo.* (Húgomnak így ment el, csak egy savanyított uborkát akart enni, kívánta, nem kaphatta meg, így elment neki.)⁵¹ Ha a terhes nőnek (*tažká žena*) nagy a hasa, s felfele nő (*má veľkí život, alebo brucho horka*), azt mondták: *Jaj, táto bude mať chlapca!* (Jaj, ennek fia lesz!) Ha szépen vastagodott, s a teste körben kerekedett (*pekňe hrubá, dovkola plná*), pedig ezt: *Á, táto bude mať dievča!* (Á, ennek lánya lesz!)⁵² Szövés idején szövőorsóval (*ciepok*) szaladtak ki az utcára, s ha volt az utcában állapotos asszony — ha férfival találkoztak: fiút, ha asszonnyal: lányt várhatott.⁵³ Ha azt akarta, hogy gyereke szép hosszú hajjal szülessék, azt ajánlották neki az öregasszonyok: *Choj kranut kukuric zo šuštin, tak ti dítela bude mať vláske.* (Menj, lopj hajas kukoricát, lesz haja a gyerekednek.)⁵⁴

Ha az újszülött (*novorodnvo dítela*) göndör hajú (*kučeravimi vlasmi*), tréfásan azt vallják, hogy bundán fogant (*na bunde robili*). A burokban született (*klobúčiku*) egész életében szerencsés. *Za to máš šťastia, lebo si sa klobúčiku narodiv.* (Azért van szerencséd, mert burokban születted.) A szülés után elvágták a köldökszinórt (*pupčok*), szépen bekötötték egy

⁴⁸ Békéscsaba, 1969.

⁴⁹ Békéscsaba, 1969.

⁵⁰ Csanádalberti, 1969.

⁵¹ Békéscsaba, 1969.

⁵² Konczos Mártonné Asztalos Anna, 59 éves, Csanádalberti, 1969.

⁵³ Csanádalberti, 1969.

⁵⁴ Csanádalberti, 1969.

ruhadarabba (*do handrički*), eltették, s amikor először ment iskolába, oda adták neki, hogy oldja ki, ezáltal kinyílik az esze is (*mu da li odviazat, že bi sa mu rozum otvoriv*).⁵⁵ Amikor először fürdették, abból a vízből az ujj hegyéről néhány cseppet a szájába (*do ústičkov*) csepegtettek.

A táj szlovák lakosainál általános hiedelem volt, hogy amíg nem keresztelték meg a gyereket, tilos volt eloltani a lámpát (*lampu*), a „világot” (*svetlo*), nehogy elvigyék az ördögök (*čerti*), a rossz szellem (*plani duch, zli duch* — Békéscsaba) vagy a boszorkány (*bosorka* — Tótkomlós, Csanád-alberti). Meghagyták az anyának is, hogy éberén aludjék (*Ňelahní si na celie boke!* 'Ne feküdj minden oldaladon!' = ne aludj mélyen). Békéscsabán egy másik adat szerint azért tiltották a lámpa eloltását, nehogy meghaljon (*rezno zomrie*) a gyerek.⁵⁶

A keresztelés: Ezen a vidéken nemcsak a beteges gyereket siettek megkeresztelni, hanem ez volt a hiedelem kényszerítette szokás: a kereszteleetlen gyerek nehogy valamiképpen az ördög, a rossz szellem vagy a boszorkány áldozata legyen. Általában már a második-harmadik-negyedik napon kereszteltek, vasárnap délelőtt. A keresztszülőket (*krsná mat, keresmama; krsní otec, keresapa*) a legközelebbi rokonságból vagy a barátok közül választották. Indulás előtt — tájunk minden szlovák lakta helységében — a keresztanya felemelte a csecsemőt, és azt mondta: *Taňesieme pohanča, doňesieme krestanča*; vagy: *Taňesieme vám pohanča, doňesieme vám krestanča*. (Pogányt viszünk, keresztényt hozunk.)

Békéscsabán már a templomban pénzt szórtak rá (*zasípalí zo s peňazma*), hogy mindig áldott legyen (*požehnanvo*). Vissza más úton jöttek, mert ugyanaz az út nincs megáldva (*ňepožehnaná cesta*), és szerencsétlenséget hoz (ue. az esküvőnél!). Megérkezésükkor — belépve a szobába — a keresztanya a gyereket a földre tette: *Taňiesli sme pohanča, doňiesli sme krestanča* — mondta —, *A teraz nak si ho vezňe, kto si ho najľepšie miluje*. (Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk. És most vegye az fel, aki legjobban szereti.) Az apa kapta fel. *Pravda, kto že bi ho mohov ziat? Eén otec! Lebo mat boli postevňice!* (Igaz is, ki vette volna fel? Csak az apja! Mert az anyja gyerekágyas volt!)⁵⁷ — tette hozzá adatközlőnk, kissé kívülállóként szemlélve már az egykori kötelező szokásrendet.

Más változat szerint a gyereket gyorsan kellett felkapni, hogy ügyes (*friškvo*) legyen. Ha lassan vették fel, lusta (*ľuštavo*) lett. Itthon folytatták az aprópénz-szórást (*ľúčali mu*). Nemegyszer teljesen beborították a csecsemőt a fényes fémpenzcek. A keresztszülők, a közeli rokonok a duny-

⁵⁵ Jancsikné, 1969.

⁵⁶ Slyuch Pál, 1971.

⁵⁷ Vasasné, 1971.

hácskájába (*do duchňički*) is dugtak, hogy áldott és gazdag legyen (*že bi bolo požehnanvo a bohatvo*). Az is szokásban volt, hogy a keresztelői ebéd után felfordított tányérra szórtak pénzt a kisgyerek számára — ingecskére (*na košielku*). A keresztanya adta a legtöbbet: *Holí prišov na svet, mu način na košielku*. (Meztelenül jött a világra, kell neki ingecske.) Utána a bábának is dobáltak, mert elkoptatta a harisnyáját (*zodrala si štrimfle*), de neki már kevesebbet. A keresztelői lakomán tréfás szókimondó rigmusban köszöntötték a házigazda termékenységet és vendéglátását:

*Podakujeme sa pekňe tomuto kokošu,
Že nám pripraviv takúto dobrú rozkošu.*

Szépen köszönjük ennek a f...-nak,
Hogy ily gyönyört készített elő nekünk.⁵⁸

A szülés után (*keď sa nasporila, povdľala*) a *gyerekágyas asszony* (Békéscsabán: *postevňica, postielkňa*; Tótkomlóson: *šestoňedielkňa, postielkňa*; Csanádaltbertin: *postielkňa*) egykor hat hétig feküdtetett abban az ágyban, amelyet neki készítettek elő, de pl. Tótkomlóson az utóbbi időben a 21. napon már ment az avatásra. A rendes ágyra deszkából tetőt szerkesztettek, s oldalát általában lepedővel (*strocha, zástera*) fedték be. A leg-tetejére díszpárnákat raktak. Az ágy (Tótkomlóson: *šiator*, Békéscsaba-Jamina: *guňhov*) minden ártó baj ellen védte az anyát és gyermekét. Ha idegen jött, nem verhetette meg őket szemmel, mert látszólag nem tudta, ki fekszik ott. Amíg nem volt templomban az avatáson, addig nem mehetett a kútra vízért, mert férgessé válik tőle a víz (*bude červivá voda*).⁵⁹

A csecsemőnek, amíg szopott (*cicá*), nem volt szabad a körmét levágni, mert ha felnő, minden az ujjához ragad (*bude sa mu šeko o prste chítat*).⁶⁰ Minden szlovák lakta helységben a gyerek születése után a kezére mindjárt farkasfogat (*vlčí zub*) kötöttek rá fonállal (*šňúročka*), legtöbbször azért, nehogy megverjék szemmel, s ne fogja meg a betegség (*choroba*), a hideglelés (*zimňica*). A néphit szerint hamarabb nő ki a foga, ha ezt a farkasfogat rágja a gyerek (Békéscsaba). Általában az első fogai (*prvie zúbke*) megjelenéséig hordta. Csanádaltbertin a gyerek születésekor a jobb kézre vékony cérnát (*ňitevníca, cverna*) kötöttek, hogy ne legyen láza (*horúčka*), ne rángatóddzék görcsösen (*ňestrhúvalo*). Erre a kezére cérnával zöld rutát (*zeľená ruta*) is szoktak kötni szemmelverés ellen.⁶¹

⁵⁸ Bencsikné, 1971.

⁵⁹ Zahoránné, 1970.

⁶⁰ Zahoránné, 1970.

⁶¹ Vajicska Andrásné Hudák Zsuzsanna, 77 éves, Csanádaltberti, 1969.

A csecsemőt egyéves koráig nem volt szabad megnyírni, mert nem lesz esze, s nem lehetett tükör elé állítani, mert nem nő ki a foga (Tótkomlós). Amelyik gyerek nem tudott megtanulni beszélni, annak az úrvacsorakor (*spoved*) szájba ragadt ostyát (*oblátka*) — kivéve a szájából — kellett adni, vagy pedig a templom körül, ill. a szobában az asztal körül kellett zsákban hordani, amikor a pap éppen a szószéken prédikál: *P. D.-ve děti něveděti rozprávati. Že bi veděti, načín jich do širokiho vreca položit, a vistriehnout, že kedi káže na kanclí kňaz. Som utekala tatam: — Už je na kanclí! Tu je vrece, dajte dieta. A som ho do vreca položila, a okolo stola som triráz chodila. A otec sa mi triráz spítovav: — Čo nosíš? — Reči. Triráz som odpovedala. A chlapec začav kričat: — Mama! Hñed vedev rozprávati! A krikuv zo šeckej síti!* (P. D. gyerekei nem tudtak beszélni. Hogy tudjanak, széles zsákba kell őket tenni, és kilesni, mikor prédikál a pap a szószéken. Oda szaladtam: — Már a szószéken van! Itt a zsák, ide a gyereket! Betettem a zsákba, és az asztalt háromszor körülkerültem. Az apa háromszor kérdezte tőlem: — Mit viszel? — Beszédet. Háromszor feleltem. A fiú elkezdett kiabálni: — Mama! Mindjárt tudott beszélni! És ordított, teljes erővel!)⁶² Ha a gyerek kevésbé volt aluszköny, éjszakánként állandóan hangosan sírt, és ha kelevényes volt (*vržeňstvo*), mákoldatot (*zaftik*) készítettek neki: *Makovi zaftik, abi dobre spale. Namočím makovice do cistej vode. Kervo dīta ěvie spávať, štvrť čiasku makovici za dve hodīne močiť, tak dieta od večera do rána spí. A nič sa mu ěstaťe. Len vtedi, ať polovic dá. Sa ěvari, len sa močí.* (Mákoldatot, hogy jól aludjanak. Mákfejet áztatok tiszta vízben. Amelyik gyerek nem tud aludni, negyed mákfejet két órahosszat kell áztatni, ettől a gyerek estétől reggelig alszik. Semmi baja nem történik. Csak akkor, ha fél mákfejet ad.)⁶³ Készítettek másból is *zaftik*-ot: Jaminában fodormentát (*kučarka*), pipitért (*pipírka*), köménymagot (*rost*) és mákfejet (*makovica*) főztek egybe. Ettől jól aludt a gyerek, és szelei is voltak (*dobře spalo a prdkalo*).

Szemmelverés, ólomöntés

Szemmelverés (*z očí, z očí, pobit z očí*)⁶⁴ érhette leggyakrabban a csecsemőkorú gyereket. De szemmel verték meg a jószágot is. Az ellene való védekezésnek más módja volt a gyereknél és a jószágnál, sokban viszont majdnem azonos. Az ólomöntést is nemcsak emberre vonatkozva alkalmazták. Valójában mindenki megverhette szemmel a gyereket és a jószágot.

⁶² Huszárné, 1969.

⁶³ Laczóné, 1969.

⁶⁴ Magyar párhuzamok és struktúrájuk elemzése: HOPPÁL Mihály, 1970, 259—282.

A családtagok, az atya éppen úgy, mint a rokonok, a szomszédok és az idegenek. Mind a két nembeliek megtehették. Ha kedvesen rámosolygott valaki a gyerekekre (*slatko pozrev na dieta*), vagy jól megnézte, már előidézte a bajt. *Ű, len nak bi ho z očú ňepobilo, tak slatko pozrev!* (Ű, csak szemmel ne verje meg, olyan kedvesen nézett rá!)⁶⁵ *Přišla suseda a vravela: Jaj, či je krásno, či je pekno! Tak vraveli, že ho proobila z očma.* (Eljött a szomszédasszony, és azt mondta: Jaj, de gyönyörű, jaj, de édes! Mindjárt mondták, hogy szemmel verte meg.)⁶⁶

Sokan ezzel az adottsággal születtek: *Ač sa zorňičke dovena zrastenie, tak zbije z očma.* (Ha a szemöldöke össze van nőve, megver szemmel).⁶⁷ *Kerimu sa takto tuto zrastenie mihavňice, ot toho chlapa, alebo ot takej žeňe, tá že vie pobit z očma.* (Amelyiknek itt [mutatta!] össze van nőve a szemöldöke, az a férfi vagy nő tud szemmel verni.)⁶⁸ *Jesto takí ľudia, kerí maju mocnie, planie oči, pobiju z očma. Tremarz čo môže pobit z očma.* (Vannak olyan emberek, akiknek erős, rosszindulatú szemük van, és szemmel vernek meg mindent.)⁶⁹ Az ilyenek „bementek az istállóba, ránéztek a jószágra, a tehén tejet nem adott, a borjú nem szopott, a disznók elszomorodtak” (*zišli do koňici, a pozreli na jóság, krava mliekoňedala, tela ňedudalo, a sviňe osmutňeli*).⁷⁰ Ha a gyerek „szeme sarkában nem nőtt ki húsocska (*v očních kútach nemá mäso vivretvo*), jelezte, hogy szemverése van”. „A doktorok ezt nem hiszik.” (*A doktori to ňeveria*).⁷¹ A nép mégis azt mondta: *Iste ván je z očí!* (Biztosan szemmel verték meg!)⁷²

A szemmel vert gyerekek népi gyógyításának néhány változatát közlöm az alábbiakban:

1. Vízben oldott parázssal való lemosás: *Ač zbije z očma, tak žeravicu z dreva naberu s piecki alebo s šporhela do vode, a poton s tov vodov spak rukov umiju díta. A tú vodu na čepe na dvere sa vijeje.* (Ha szemmel van verve, faparázst kell a tűzhelyről vagy sparheltről venni, vízbe tenni, azzal a vízzel visszakézből lemosás a gyereket. Ezt a vizet az ajtó sarokvasára öntik.)⁷³

2. Vízben oldott gyufaszál pernyéjével való lemosás: *Za tri ližice do taňiera, vodu, a päť švibavkových hlávkov zapáliť, keď zhorí, tak do tej vode, a umiľ tvár dookola na kríž: najprv ručičku, a potom nôžke, a potom rúčku, a potom nohe, trikrát. A triráz do ústičkov nakvapkať do tej vode zmočenými prstami. A poton*

⁶⁵ Tótkomlós, 1971.

⁶⁶ Lestyán, 1969.

⁶⁷ Zahoránné, 1969.

⁶⁸ Tótkomlós, 1971.

⁶⁹ Csanádalberti, 1969.

⁷⁰ Trnkóczy János, 49 éves, Csanádalberti, 1969.

⁷¹ Konczosné, 1969.

⁷² Vasasné, 1971.

⁷³ Zahoránné, 1969.

naopak z rubáčom utrieť! To triráz načín: rano, večer aj na druhie rano. (Három kanállal tányérba vizet, öt gyufaszálat meggyújtani, amikor elég, abba a vízbe [tenni], és körül megmosni kereszt alakban: először a kezecskét, aztán a lábacsát, aztán megint a kezecskét és megint a lábacsát, háromszor. És háromszor kell a szájacskájába csöpögtetni az ebbe a vízbe mártott ujjakról. Azután a pendely fonákjával megtörölni. Mindezt háromszor: reggel, este és másnap reggel.)⁷⁴

Zo švibavkov, abi mu prešlo z očú. — Uhlíke mu napál! Z tej švibavki perňa tašla do vode, a z tej mu dali piť, tak mu prešlo. (Gyufával, hogy elmúlják a szemmel verése. — Szenecskét gyújts neki! Azt a gyufaszál-pernyét vízbe tették, megittatták vele, és elmúlt.)⁷⁵

Ač je zbitvo dieta, sme tašli takej žeňe, kerá do taňiera vodu prichistala, a devät švibavkov konce zapálila, a do taňiera do vode pometala, a s tov vodov sa dietatu spak rukov tvár, oči umilo. Triráz sme chodili k tej žeňe. A potom spakopak rubáčom sa tvár utrela, a vodu na čepi viľiala. (Ha meg van verve a gyerek, olyan asszonyhoz mentünk, aki egy tányérba vizet készített, kilenc gyufaszálat meggyújtott s a tányérba, a vízbe dobálta, és azzal a vízzel a gyerekek visszakézzel megmosta az arcát és a szemét. Háromszor jártunk ehhez az asszonyhoz. Azután a pendely fonákjával az arcot megtöröltük, a vizet a sarokvasra öntöttük.)⁷⁶

3. Vízrel való lemosás: *Proti z očma zbití devät ližic načín z vodov nabrat! A s tov vodov načín umiť! Ač je z očma zbití, tak tá voda sa nasporí, ač je ňi z očma zbití, tak tá voda skape. Ač ňeskape tá voda, tak ju ňaćín na ulici do dveriec viľiat. Tak ťin skape to z očma zbitia. To zvedia, ten sa poton ukiaže, keď tú vodu vijeju. Kto prví príde tatan, k tomu domu to má biť von.* (A szemmelverés ellen kilenc kanál vizet kell szedni. Ezzel a vízzel kell lemosni. Ha szemmel van verve, a víz megszaporodik, ha nincs szemmel verve, ez a víz eltűnik. Ha nem tűnik el a víz, az utcán az ajtóba kell kiönteni. Így eltűnik a szemmelverés. Ezt úgy tudják meg, hogy az jelentkezik aztán, amikor a vizet kiöntik. Aki elsőnek megy arra, ahhoz a házhoz, annak kell lennie.)⁷⁷

Do út vodu a mu spak ruke trikrát lavov rukov dovka smiv, a s opakov košelov mu potom utrev dovka očká, lebo otec, lebo mat. (A szájba vizet, s visszakézből háromszor bal kézzel lemosta, s az ing visszájával aztán felülről letörölte a szemét: az atyja vagy az anyja.)⁷⁸

⁷⁴ Konezosné, 1969.

⁷⁵ Lestyán, 1969.

⁷⁶ Csanádalberti, 1969.

⁷⁷ Zsírosné, 1971.

⁷⁸ Vasasné, 1971.

Vodu namerat za devät ližicov do takiho tañiera, čo má zelenie listi, tak do takiho za devät ližicov vodu a s tov vodov potom po tri raná način umiť, poton tú vodu, keď ju už po tri raná poumívajú, a spak ruki način pouťierat, tak tú vodu način na čepi chižnie viľiat, a merat s tov ližicov, že či je to telko tá voda. Ač sa nasporila, tak jej bolo z očú, ale ač bola meñej, tak ñi z očú, inakšia choroba bola na dietatu. Ač to ñeosoží, tak volali druhiho a volali chlapa . . . Chlap ho umiv z úst, do úst si vodu, a tak z úst umiv oči dietatu, takto spak ruki vo tri krát pohľadávk, a poton . . . spak rukú košelov pouťierav mu oči. (Vizet kell mérni kanállal zöld levél-díszítésű tányérba. Ilyenbe kilenc kanál vizet, s azzal a vízzel három reggelen át lemosni, aztán ezt a vizet, miután három reggelen lemosták vele [a gyereket], visszakézből kell letörölni, ezt a szoba [ajtajának] sarokvasára kell önteni, s azzal a kanállal mérni, hogy annyi-e a víz. Ha gyarapodott, akkor szemmel van verve, de ha kevesebb volt, akkor nem szemmelverése volt, hanem más baja. Ha nem használt, mást hívtak, férfit hívtak . . . A férfi szájából mosta le, a szájába vizet vett, úgy, a szájából mosta le a gyereket, így visszakézből háromszor megsimogatta, s aztán . . . az ing fonákjával letörölgette a szemét.)⁷⁹

Nad ñim mu merati vodu za tri ližičke a umili ho s ñov, a potom odmerati a ač bolo štiri ližičke, tak bolo, a mu prešlo z očú. (Felette mérték a vizet három kiskanállal, lemosták vele, s aztán lemérték, ha négy kiskanálnyi volt, akkor volt neki, s elmúlt a szemmelverése.)⁸⁰

Ač volakto pobiv s očami ñeti, tak ak hitali na volakoho, tak ho zavolati, že bi prišov umiť. Tak si nabrať do úst vodu a na spak ruku ho triráz pozotierav tov vodov, na spak ruki ot spotku po vrch na tváre. A poton zo sukñov naspak triráz otrev a poton ho požehnav. (Ha valaki szemmel verte meg a gyereket, s gondoltak valakire, meghívták, hogy jöjjön lemosni. A szájába vett vizet, és visszakézből háromszor megtörölgette azzal a vízzel, visszakézből az arc aljától egészen fel. Aztán az alsószoknya visszájával háromszor letörölte és megáldotta.)⁸¹

4. Füstöléssel való védekezés: *Keď dieta je z očú, kaďia. Z dietata vláske ostrihati, trocha, pár vlásokov, a tie na ñom okäďili. Aj to trikrát: rano, večer, rano. (Ha szemmelverésben szenvedett a gyerek, füstölnek. A gyerekről haját vágtak le, keveset, néhány szálat, ezeket fölötte égették el. Ezt is háromszor: reggel, este, reggel.)⁸²*

5. A gyerekre egy- vagy másfél éves koráig fordítva adták rá az ingét: *. . . naveki na opak košelku že bi malo, že bi ho z očma nezbiľi. Do roka lebo*

⁷⁹ Bencsikné, 1971.

⁸⁰ Vajicskáné, 1969.

⁸¹ Jancsikné, 1969.

⁸² Koneczosné, 1969.

do poldruha roka sa to stále malo. (. . . mindig kifordított ing legyen rajta, hogy ne verjék meg szemmel. Egy évig vagy másfél évig állandóan így legyen rajta.)⁸³ *Ač si naopak oblečieš košeľu, nemôž pobit' z očma. Ač je osobitne pekno tučnvo dieťa, tak naopak oblečia mu košeľku, že bi ho nepobili.* (Ha fordítva veszed fel az inget, nem lehet szemmel megverni. A különösen szép kövér gyerekre fordítva adják az inget, hogy ne verjék meg szemmel.)⁸⁴

6. A gyerekeknek apja kalapjával való lefedése: *Ocovi, už keď išov domov: Prichlop dŕta zo s kalapom, ňi že bi si ho z očma zbiv! Tak ho s kalapom pripov, a mu tak mohov pozrieť na dieťa.* (Atyjának, mikor hazaért: Takard le kalappal a gyereket, nehogy megvered szemmel! Lefedte a kalappal, így nézhetett csak a gyerekre.)⁸⁵

7. Védekeztek ráolvasással is (*začítovaŕia*). Ha olyan személy nézte a gyereket, aki megverhette szemmel, az apja vagy az anyja suttogetta magát: *Začítať od deväť naspät triráz, a sme poviedali: S čím si sa narodilo,*

S tím skap.

S pravov rukov s troma prstami križon klást, a po tichu hovoriť, aby ten ňepočúv, aŕi ňislobod vodlovať, lebo ňeosoží. (Kilenctől visszafelé olvasni háromszor, majd mondtuk:

Amivel megszülettél,

Azzal tűnj el.

[A szöveg mondása közben] jobb kéz három ujjával keresztet vetni, halkán mondani, nehogy az meghallja, bevallani sem szabad, mert nem használna.)⁸⁶ Az alábbi ráolvasásváltozatot a jószág szemmelverése ellen is mondták:

Soli v oči,
Mačia pičači na oči.

Só a szemben,
Macskap . . . a szemre.⁸⁷

Csecsemő korában a legtöbb gyerek nyűgös, sírásra hajlamos, ezért a szemmelverés elleni rítusos hiedelem a leggyakoribb a családi háznál, egészen a negyvenes évekig. Az elhárítás rítusát, az igézést legtöbbször a család valamelyik tagja hajtotta végre, vagy azzal csináltatták meg, akire gyanakodtak. S ha ez sem használt, elvitték „olyan asszonyhoz” (*k takej žeŕe*), aki lényegében ugyanazt a műveletet hajtotta végre, de a néphit szerint beavatottsága révén erősebb hatalma volt.

A ráolvasáson kívül tulajdonképpen tűzzel, vízzel hárítottak. A tűz termékével (füst), ill. vízzel, magában vagy a tűz származéka (parázs,

⁸³ Vasasné, 1971.

⁸⁴ Trnkóczy Jánosné Szudor Zsófia, 49 éves, Csanádalberti, 1969.

⁸⁵ Vasasné, 1971.

⁸⁶ Vajicskáné, 1969.

⁸⁷ Lestyán, 1969.

pernye) és a víz meghatározott rend szerint végrehajtott keverékével. Legarchaikusabbnak tűnik a tiszta vízzel való mosdatás. Nem feladatunk történeti rétegeinek a feldolgozása, de az összefüggések tisztázása érdekében nem látszik megalapozatlannak, ha az ősi vízzel végrehajtott mágikus rítusokhoz nyúlunk. Ebbe a vonulatba sorolhatjuk a nagypéntek hajnali mágikus jellegű mosdásokat is, amelyeket a mai legidősebb nemzedék fiatal korában még rendszeresen gyakorolt.⁸⁸ A víz fontos szerepet játszik a házassági hiedelmeknél is (a menyasszony által a vízzel teli vödör felborítása a könnyű szülés érdekében, a háznak vízzel való körülöntése az új pár védelmére stb.). A parázs vízben történő oltása is a tűz mágikus erejében való hit mai töredékes állapotának tekinthető.⁸⁹ A füstöléssel való bajmegelőzés, elhárítás is a gyakori eljárásokhoz tartozott; karácsonyi morzsákkal (*melinke*) füstölték a beteg gyereket, állatot,⁹⁰ többféle fű füstjével védték az első ízben legelőre menő tehenet stb. A gyufát faparázs helyett a gyártása óta, használhatják. Egy régi alapelem helyettesítésére először esetleg a ritkasága ösztönözhetett, ugyanakkor praktikusán lehetett felhasználni: a rítusnál jelképes mennyiséggel dolgoznak, ezt a szerepet pedig jól töltötte be a gyufaszál. Jelentős helyet kap a fémes tárgy (a kanál) is. Így a mágikus cselekedetek három anyaga (tűz, víz, vas) van jelen az új élet védelménél. A végrehajtásban lényeges elem a hármasszám, a többszörösének (9), ill. a páratlan számnak (5) a bűvös hatása: mind a rítus alapanyagait, mind egyes cselekedeti részeit (le mosás, szájba csöptetetés, letörlés), mind magát a rítust eszerint készítik elő, ill. végzik. A szöbaajtó sarokvasa, ill. az utcaajtó az elűzést jelképezheti. A szemmelverést elmulasztja, ha az illetőtől ered az elhárítás: a férfi a szája ből csorgatja a vizet a gyerek arcára, ill. a kalapjával fedi le a gyermeket. A lemosást közvetlenül a szemre vagy az arcon felülről lefelé vagy fordított sorrendben végzik, vagy pedig közvetve (kezén, lábán). Jelen van a kereszténységből kölcsönzött hitelem is: a gyerek végtagjait a kereszt formája szerinti sorrendben (bal kéz – jobb láb – jobb kéz – bal láb) mossák. Egyik adatközlőnk szerint a lemosás után meg is áldják. A védekezés sikerét az olyan elhárító elemek is kellett, hogy biztosítsák, mint a visszakézből való cselekvés, a pendely, az alsószoknya vagy az ing visszájával történő letörlés, ill. az ingecskeének fordítva való felvétele. Ha a rítus nem használt, megismételték, míg meg nem találták az okozóját, vagyis amíg meg nem gyógyult a gyerek. Ha elmúlt a baja, a néphit szerint használt a védekezés, ill. megtalálták azt, aki

⁸⁸ KRUPA András, 1970, 146–147.

⁸⁹ VÁCLAVÍK, A, 1959, 128; BEDNÁRIK R., 1943, 104.

⁹⁰ KRUPA András, 1970, 71–72.

előidézte. Ugyanezt tapasztaltuk a szerelmi varázslatok gyakorlásánál is. A varázslatok hatásában csak bizonyos ideig bíztak, ha nem sikerült, vagy gyorsan elmúlt, a varázslatokat megismételték. (A hazajáró lélek [1. később] kedves tárgyait is addig hordták neki, amíg abba nem hagyta a kísértést.) A hatás elmaradását azzal is magyarázták, hogy elhibázták, nem voltak eléggé körültekintők (pl. a ráolvasáskor meghallotta az illető stb.), s nem estek egybe a megkívánt követelmények. A hiedelem ereje csak akkor érvényesülhetett, ha meghatározott személyek meghatározott környezetben, adott időben, adott tárgyakkal, szabályozott rítusokkal és szövegekkel egységes szituációt hoztak létre. A hiedelem gyakorlásának kopásával ez a szigorúság enyhült, de sikertelenség esetén azzal hibáztatták önmagukat, hogy elfelejtették a pontos előírást. Mindezt kihasználták a vajákosasszonyok, gyakran hosszú ideig kellett hozzájuk járni, hogy pl. a rontás alól feloldják a beteget.

A hiedelmek egy része analóg hatásra keletkezett, legtöbbjükben közvetlenül felismerhető ez: a szemmelverés elhárítására alkalmazott víz ugyanúgy lemossa a bajt, mint egyébként a víz a szennyet, a piszkot; a szerelmi varázslat során a vak macskakölyök-ürülék megevése szerelmi vakságot idéz elő; az esküvőn hulló eső hatására a menyasszony egész életében sír; a kukoricahaj a terhesség idején való felhasználásakor növeszti a magzat haját stb.

A *jószág* szemmelverésében való hit ma is él, a háziasszonyok gyakran hivatkoznak valakire (szomszéd, postás stb.), aki megverte szemmel a disznót, a tehenet, a malacokat, a borjút stb. Ma is, ha valaki odamegy az ólhoz, „meg kell köpködni, hogy ne verje meg szemmel”. (*Način poplút, že bi z oči ňezbilo*).⁹¹ *Tak zvikñeme vraveť, keď volakto kce vidiet tremar z akí statok: Popluj jich, pfi, pfi, pfi, že bi si jich z očma nepobila.* (Azt szoktuk mondani, amikor valaki meg akar tekinteni valamilyen jószágot: Köpködd meg őket, pfi, pfi, pfi, nehogy szemmel verd őket!)⁹² A szemmelveréstől beteg lesz a disznó, a tehén ehetetlen, véres tejet ad: *Nakazená je krava — vravia.* (Meg van rontva a tehén — mondják).⁹³ A köpködés során a háziak ráolvasást is mondtak, magukban suttozták:

*Sol ti v očoch,
Mačia piča v ústach.*

Só a szemedben,
Macskap . . . a szájadban.⁹⁴

*Sol ti v očoch,
Chlieb v ústach . . .*

Só a szemedben,
Kenyér a szádban.⁹⁵

⁹¹ Zsírosné, 1971.

⁹² Csanádalberti, 1969.

⁹³ Zahoránné, 1969.

⁹⁴ Zahoránné, 1971.

⁹⁵ Vasasné, 1971.

Az ólomöntést (*olovo pustia, viľiali olovo, zlievali olovo*) elsősorban a gyerek és a jószág baja okozójának megállapítása céljából végezték s alkalmazták a felnőtteknél is. Ha a gyerek megijedt, megrémült (*je nala-kanvo, sa namáta*), vagy ha a tehén meg volt rontva (*krava je skazená*), azt kutatták, ki idézte elő. Az ólom annak a formáját (kutya, ember stb.) vette fel. Padláson vagy szabadkémény alatt is végezték, gyakran az illető fölött. Két változata: *Ten, ktori je chori, ač je zlaknuti, tak mučianvo vrece nad nim dvaja držia, edon zohreje olovo, tak do ližice ho naleje. A tan sa poton ukáže, že od koho sa zlakov, či pes, či človek, na to sa sformuje olovo.* (Aki beteg, vagy meg van ijedve, fölötte ketten tartsanak liszteszsákot, egy melegítsen ólmot s kanálba öntse. Ott azután megmutatkozik, hogy kitől ijedt meg, kutyától-e, embertől-e, annak az alakjára formálódik az ólom.)⁹⁶

Položili nad diela taňier z vodov, a potom položili nad tú vodu križom-grážom cirok 9–10 kúskov, a potom po ližici pustili olovo a ces ten cirok viľiali teplvo olovo do vode. A tak sa ukázalo, čoho sa zlaklo. Alebo psa, alebo človeka, alebo husi, to sa zľialo. To bov orvošág, od toho mu bolo lepse, ač sa od toho zlaklo. (A gyerek fölé vízzel teli tányért tettek, azután a víz fölé keresztül-kasul raktak cirkot, 9–10 darabkát, azután kanállal a cirokon keresztül engedték az ólmot, a meleg ólmot a vízbe. És megmutatkozott, kitől ijedt meg. Kutyától vagy embertől vagy lúdtól, ez öntődött ki. Ez orvosság volt, jobban lett tőle, ha attól ijedt meg.)⁹⁷

Halál, halott

Az emberi elmúláshoz fűződő hiedelmek, szokások és változataik száma szinte kimeríthetetlen. A megszemélyesített halál helyet kapott a népi szólásokban, a gyerekek ijesztgetésében és a mindennapi tréfálkozásban is. Valójában a fehér lepedős kísértetek is — a róluk szóló gyűjtésünket terjedelmi okokból nem közöljük — a halált jelképezik, amely így is keresi emberét, hogy elvihesse magával. Ezért mondták: *Príde smrť v bielej plachte.* (Eljön a halál fehér lepedőben.) Ha a gyerekek rosszalkodtak, az anyjuk így fenyegette őket: *Ľebucte planie, príde tá smrť s kosov, tak ván iste posťina hlavi!* (Ne legyetek rosszak, mert eljön a halál, s biztosan levagdossa a fejeteket! — Tótkomlós!) A halál pillanatának elődázására szójátékot is felhasználtak a hirtelen kinyílt ajtó hiedelmével összekapcsolva, amely napjainkban tréfává szelidült: *Keď tašla tavo, a sa jej zle zatvorili dvere, sa otvorili. Tak jej vraveli: — Zajtra vraj zomrieš. — Ale de že bi! — No, počkaj! —*

⁹⁶ Zsírosné, 1971.

⁹⁷ Vajicskáné, 1969.

Veď jej pomôžem: zajtrá prídi. Smrti že poviem. Naveki jej poviem, že zajtrá prídi. Tak nepríde pre mňa. (Amikor kifelé ment [az asszony], rosszul csukódott be az ajtó s kinyílt. Ekkor mondták neki: — Holnap meghalsz. — Ugyan, dehogy. — No, várj csak! — Majd segítek neki: Holnap gyere. A halálnak mondom. Mindig azt mondom neki, hogy holnap gyere. Így nem jön értem.)⁹⁸

A halált nemcsak az ajtó váratlan kinyílása jelezte, hanem az emberek környezetében élő állatok is. A kutya, ha nagyon vonított, a macska, ha nagyon nyávogott, nyugtalanul szaladgált, a közelben meghalt valaki. *Aj naše behali, nevedeli sme jin čo robíť. Aj susedov pes zavivav. A popoluňi zomrela suseda. To práve sredu tížden sme ju pochovali.* (A mieink is szaladgáltak, nem tudtunk nekik mit csinálni. A szomszéd kutyája is vonított. És délután meghalt a szomszédasszony. Éppen szerdán múlt egy hete, hogy eltemettük.)⁹⁹ Ugyanezt jelzi éjjel a kuvik is. A bekövetkező halált különféle álommagyarázatok is jósolják. A házban levő tárgyak, bútorok is lehetnek előrejelzői a tragédiának: *... moja mať, to bolo 1961-om, mi bívaju v Novich Zámkoch v Slovákkii ... A to mňa sa tak pred dňom v noci večer, ako sme šli lahnúť, tak son sa tak strhla veľmej; som ešte ňespala, že veľmej postel takú švargla, že son hor skočila ... A na druhý den son dostala telegram, že mi matka zomrela.* (... anyám, ez 1961-ben volt, Érsekújvárott élt, Szlovákiában ... És én előtte való éjjel, este, ahogy mentünk lefeküdni, akkor nagyon megremegettem; még nem aludtam, az ágy olyan nagyot recsent, hogy felugrottam ... És másnap táviratot kaptam, hogy meghalt az anyám.)¹⁰⁰

Az emberek maguk is tudakolták sorsukat. Ezt a célt szolgálta a karácsony esti diótörés, ill. almaevés,¹⁰¹ a Pál napi pogácsasütés, amelynek egyik tótkomlói változata az alábbi: *Na Lucku sa pečú bagáňe, a kelki sa v dome, telko na tapšu položiť. A do každého husacieho piera zapnúť, a kerimu piera najväčšej zhorí, ten skvor zomrie.* (Luca napján pogácsát sütnek, ahányan vannak, annyit tesznek a tepsire. Mindegyikbe lúdtollat tűznek, s akinek legjobban leég a tolla, az hamarabb hal meg.)¹⁰²

A néphit szerint, ha nő hal meg először az évben, férges lesz a mák. A halottat (*mŕtvi*) mindjárt a földre teszik, hogy a földön hűljön ki (*že bi na zemi vichladov*). Azt a vizet, amellyel a halottat mosták, hozzáférhetetlen helyre kell kiönteni, nehogy belelépjen valaki, mert mindig szundi-

⁹⁸ Bencsikné, 1971.

⁹⁹ Békéscsaba, 1971.

¹⁰⁰ Békéscsaba, 1971.

¹⁰¹ KRUPA András, 1970, 69—70.

¹⁰² Kozákné, 1971.

kálni fog (*ždi bude driemat*). A fésűt és a ruhát, amivel fésülték és mosták, a lábai mellé teszik. A halott kezét a koporsóban a teste mellé helyezték (a katolikusok összekulcsolták), a feje mellé vagy a mellére teszik a kalapját. *Aj ja som si položila mužovi*. (Én is odatettem a férjemnek.)¹⁰³ Amikor gyászokcsin vizsik, és szembetalálkozik egy üres szekérrel, abban az utcában vagy azon a végen meghal valaki. A halottat a fejével keletnek temetik. Ez a gyakorlatban csak a kisközségekben érvényesülhet, Békéscsabán a parcella elhelyezésétől függ. A rokonság, a hozzátartozók göröngyöt dobnak a sírban levő koporsóra. Majd a betemetett sírt körülkerülték, és megáldották (*prežehnali*) a fejfát (*tabulku*), hogy a halott nyugodtan pihenjen (*že bi mrtvi na pokoji otpočivav*).¹⁰⁴ A temetés után másnap mákos és juhtúrós tésztát (*haluške makovie, brindzovie*) főztek. Azért mákosat, hogy ne rágják a férgek (*že bi ho nežrali červike*, Csanádalbertyi), hogy megnyugodjék a család, s ne haljon meg sokáig a házban senki. Ezért olyan tésztát (*lokšu*) nyújtottak, hogy hosszú metéltet lehessen belőle vágni. *Takú lokšu aj kráiali, na dlhie roke, že bi za vela rokov nežomrev za nim volakto*. (Olyan tésztát metéltek, hosszú évekre szólót, hogy sok évig ne haljon meg senki közülük.)¹⁰⁵ Némelyik a sírra is visz belőle: *Keď starí S. zomreli, na druhí den po pohrabe makovie aj brindzovie haluške varia a z nich taňiesli na hrob naša S.-ka*. (Amikor az öreg S. meghalt, a temetés után másnap mákos- és juhtúrós tésztát főztek, s a mákosból a sírra is vitt S. néni.)¹⁰⁶

Azt mondják, ha valaki felakasztja magát (*volakto sa obesi*), nagy szél, vihar (*vetor, prival*) keletkezik, mert a lelkét a pokolba fújja a szél (*dušu do pekla dúcha vetor*). Az akasztott ember köteléről egy darabka azonban szerencsét jelent. *Zo štrángu obeseního človeka kúštik, je šťastia*.¹⁰⁷ Ha a házban akasztotta fel magát, a kötelet (*žinku*) vele temetik el, nehogy a lelke otthon maradjon (*že bi duša neostála doma*). Mind a keresztleetlen gyereket (*ňepokrstenvo diela*), mind az öngyilkost (*ač sa sán zmárňiv*) Békéscsabán nem temethették a temető (*cinterín*) rendes helyén, csak a szélére (*na kraj*), a belső árkába (*na garád*). A keresztleetlen gyereket nem pap búcsúztatta, csak tanító (*rečtor*), az is röviden. A keresztleetlen gyerekről azt tartják, hogy hazajár sírni, mert nem keresztelték meg (*plakávalo diťa, že nebolo pokrstenvo*).¹⁰⁸

¹⁰³ Békéscsaba, 1971.

¹⁰⁴ Jancsikné, 1969.

¹⁰⁵ Huszárné, 1969.

¹⁰⁶ Trnkócziné, 1969.

¹⁰⁷ Nyistár Ilona, 62 éves, Békéscsaba, 1970.

¹⁰⁸ Békéscsaba, 1971.

H a z a j á r ó l é l e k

A halott, ha nem tették vele a sírba azt, ami neki a legkedvesebb, hazajárt kísértetni. Általában a második, a harmadik napon éjfél tájban jelentkezett. Dübög a padláson, zörgeti az edényeket, a tányérokat, a villákat, a késeket; lépteit hallani, kinyílik az ajtó, recseg-ropog minden a házban. A háziak azon tanakodnak, hogy mit felejtettek el neki a koporsóba tenni. Ha kísért, a sírjába kaparják azt a tárgyat, amit legkedvesebb darabjának tartanak, mert ha ezt nem kapja meg, a néphit szerint „nem lesz nyugta a földben sem” (*nebuďe mať pokoj aňi v zemi*).¹⁰⁹ *Mŕtvi keď mu nepoložili to, čo mu bolo najobľúbenejšvo, prvú noc neprišov, už na druhú noc tak opčúli, ako kráčav, dvere sa roztvorile, a ňímali pokoj. To noc čo noc išlo, ale poton jín zišlo na rozum, že toto sme nepoložili . . . Toto vravievali: — Choďiv vraj dome, lebo . . . pípu mu zabudli položiť, palicu mu zabudli položiť, alebo toto, čo hát mu bolo . . . Tak odňiesli a zahrabali do hrobu, tak pozatín mali pokoj.* (A halott, ha nem tették be neki azt, ami a legkedvesebb volt a számára, első éjjel nem jött, második éjjel már hallották, hogyan lépdel, az ajtó kinyílt, nem volt nyugtuk. Ez minden éjjel megismétlődött, de aztán eszükbe jutott, hogy ezt nem tettük be neki . . . Azt mondták: — Otthon járt, mert elfelejtették neki betenni a pipáját, a botját felejtették el vagy mást, ami az övé . . . Elvitték, bekaparták a sírba, azután nyugalomban voltak.)¹¹⁰

Volačo nepochovaju, takvo, čo si von žiada, mŕtvi, chodíeva domov ten duch mátávať. Cez dvanáctu aj mojej sesterňicin apo aj tí tak chodíevali domov. O pov noci, keď malo biť dvanác . . . s materov bola doma, tak oni dovedna si aj na enu postel lahli, jaj, anya moja, lebo tak (ich) zvala, už príde . . . Už prišov. Na paláši chodilo, tak bi sudi gológali, v pitvore hrmotav riad, šecko tak, a keď dvanác prešla, tak šecko tak ostálo. — Tak sme tašli tavoka. Jaj, anya moja, hádan sa nán šecko riad pohubiv, tak praskotalo, buchotalo . . . Sa ponosúvali, že ako jich chodia mátat naveki . . . Potom jín naraďili, že bi obraz, čo mali báči Jano, že bi jín ho položili, zakopali do jame . . . Hat už potom ňechodievav . . . Po pochovaňi tak jín prišov na edon tretí den, po pohrabe . . . na tretí den už iba prišov, už iba hrmot, buchot ale sa velmej nalakali prvú noc, že hát hurtovalo, velmej hrmotalo. (Ha olyasmit nem temetnek el vele, amit kíván a halott, hazajár az a szellem kísértetni. Tizenkettőkor — unokahúgom apja — szokott annak idején hazajárni. Éjfélkor, amikor tizenkettőhöz közeledett . . . az anyjával volt itthon [a lány], ők ketten egy ágyba is feküdtek, jaj, anyám — mert így nevezte — már jön is . . .

¹⁰⁹ Csanádalberti, 1969.

¹¹⁰ Vasasné, 1971.

És már jött is! Padlásra járt, mintha hordókat hengergetnének, a pitvarban zörgött az edény, minden, s amikor elmúlt tizenkettő, minden abba maradt. — Hát mentünk ki. Jaj, anyám, talán minden edény tösszetört, úgy recsegett, dörgött... Panaszkodtak, hogyan jár hozzájuk mindig kísérteni... Aztán ajánlották nekik, hogy Jani bácsi képét tegyék oda, ássák a gödörbe... Hát aztán már nem járt... A temetés után úgy harmadnapra jelentkezett... a temetés után harmadnapra már megjött, és máris zörgés, dörömbölés. De nagyon megijedtek az első éjjel, hogy csörgött, nagyon zörgött.)¹¹¹

Ezért mondhatták arra, aki álmatlanságban szenvedett, hogy „rossz szellemed van” (*máš vraj planiho ducha*).¹¹² Egyik békéscsabai adatközlőnk szerint, amikor a lánya Szegeden hajnali négykor meghalt, valami kopogott az ablakán, megjelent a szelleme, s az tudatta vele a rettenetes hírt. A hazajáró szellem ellen ígéző elhárító mondókával is védekeztek. Éjjel a kéménybe kiáltották:

*Ja son sa, že ste tu,
A vi ste ni tu.*

Én azt hittem, hogy itt van,
És nincsen itt.¹¹³

A halotthoz kapcsolódó hiedelmek egy része ma is eleven. A hiedelmek elhalásának erőteljes tendenciája ellenére, mint az idézett adatok igazolják, idősebb adatszolgáltatóink hisznek még a halált jósló előjelzésekben (a kutya vonítása, a macska nyugtalansága, az ágy recsegése, a halott szellemének az ablakon való kopogása stb.), s ezek egyike-másika újkeletű. Sok háznál napjainkban is hisznek a háztáji jószág szemmelverésében. Békéscsabán Jaminában ma sem engedik szívesen az ólhoz az idegent, illetve ha megnézik a jószágot, megköpködik (ez a többi helységben, a környező magyarságnál is szokás). Csanádalbertin a tehén tejének elapadása miatt — néhány éve csupán — egy komlósi „olyan asszonyhoz” fordultak. Ha jegy vagy folt van az újszülött testén, sokan még ma is azt tartják, hogy ez az anya állapotos korából eredő jel. Elhagyott katonatiszt-feleség — ugyancsak pár éve — 2000 Ft-ot fizetett egy jaminai javasasszonynak férje szerelmének visszavarázslásáért, amelyből per is lett, mert nem hatott a varázslat.

A hiedelmek továbbélésében szerepet játszhat a történelmi előzmény, hiszen az e tájon élő szlovák nemzetiség hiedelmeinek jó részét magával hozta, s ennek a maradványa még mindig viszonylag gazdagnak tűnik. Azzal a véleménnyel azonban vitatkoznánk, hogy „egy kevésbé fejlett

¹¹¹ Bencsikné, 1971.

¹¹² Zsírosné, 1971.

¹¹³ Huszárné, 1969.

társadalom visszatartó hatása”¹¹⁴ a nemzetiségekre determinálőbb lenne. Ugyanis a mi esetünkben nem általában az itt élő szlovákok máig élő vagy 20. századi hiedelemmaradványairól van szó, hanem az egyes rétegekekről, ezeken belül is az egyes csoportok, egyének „hiedelemvilágáról”! Az elpolgárosodott, „uraskodó” gazdagparaszt sokkal hamarabb vetette le a hagyomány kötelező szokásrendjét, s ha megőrzött is valamit belőle, a saját haszna érdekében tette; s az az általánosítás sem tehető, hogy a legszegényebb szlovák nemzeti-ségi réteg, az agrárproletárság lett volna a legbabonásabb. A kapitalizálódás következtében a fejlettebbek szervezett, öntudatos munkásokká váltak (a magyar munkásmozgalomban közülük sokan jelentős szerepet töltöttek be), a munkaalkalom keresése s egyéb népmozgalmi okok miatt a szegények zöme is felrúgta a korábban előírt faluközösségi és hiedelmi rendet. Valamennyi rétegből azok körében éltek tovább a hiedelmek, akik valamilyen oknál fogva (gazdálkodási, életmódbeli, pszichikai stb.) megmaradtak vagy megrekedtek a hagyományos, zárt, konzervatív népi kultúra bizonyos elemeinél (pl. tanyán, kisebb községben, a város peremén élők stb.), de itt is családonként is egyénenként változóan. S napjainkban is ott él néhány hiedelmi elem, ahol még nem vált általánossá a korszerű gondolkodás, világkép, életmód (pl. a háztáji környéke, a család legbelső megnyilvánulásai, mint a halál bekövetkezése stb.). Az együtt élő népek kölcsönhatása, kölcsönös kapcsolata is sokkal erőteljesebb, mint az a köz-tudatban szerepel. A szlovák nemzetiség például magánál sokkal babonásabbnak tekintette a vele együtt élő, dolgozó románokat, de számos hiedel-met hoztak magukkal a makói magyar tanyákról az ott dolgozó komlói, csanádalberti szlovákok (ez is a tanyasi élet konzervatív jellegéből adódik). A hetedik évtizedében járó csabai szlovák adatközlőm a „régí öregektől” hallotta, hogy a csabai szokástól eltérően Orosházán a karácsony előesté-jén a vályúba tettek almát, amikor a lovakat itatták. Valószínűleg abból az időből maradt meg ez a hiedelmi emlék, amikor cseregyerekként „magyar szóra” Orosházára vitték a csabai gyerekeket.

¹¹⁴ DOBOS Ilona, 1971, 33, UJVÁRY Zoltán, 1969, 233--235.

IRODALOM

- ÁGOSTON János
1826 *Csabának leírása*. Tud. gyűjt. V.
- BÁLINT Sándor
1968 *A szegedi nép*. Bp.
- BEDNÁRIK, R.
1943 *Duchovná kultúra slovenského ľudu*. Slovenská vlastiveda, II. Bratislava.
- BERNULA Mihály—Dr. TAMÁSI Mihály
1968 *Csanádalberti a fejlődés útján*.
- BALOGH István
1969 *Hajdúság* Bp.
- CZINKOTSZKY Martin
1884 *Dejepis osady Čanádalberti a opis nýnejších jejich pomerů*. Bp.
- DIÓSZEGI Vilmos
1958 *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Bp.
- DOBOS Ilona
1971 *Tarcal története a szóhagyományban*. Bp.
- FÁBRY Károly
1924 *Csabai élet*. Mezőberény.
1925 *Tallózások Csaba múltjából*. Békéscsaba.
- FILIPINYI András
Kézirat. *Feljegyzések*. Békés megyei Könyvtár Archivuma. 54. sz.
- GAJDÁCS Pál
1896 *Tót-Komlós története*. Gyoma.
- HAÁN Lajos
1968 *Békéscsaba története*. Bibliotheca Békésiensis 2.
- HOPPÁL Mihály
1970 *Az „igézés” hiedelemkör alkotóelemei*. NKNT IV.
- HORVÁTH Sámuel
1880 *Kalászkok Tót-Komlós múltjából s jelenéből*. Békéscsaba.
- HORVÁTHOVÁ, E.
1970 *Zvyky pri narodení dieťaťa v Slovenskom Komlóši v Maďarsku*. Slavistika.
- IMPLOM József
1971 *Olvásokönyv Békés megye történetéhez*. II. (1694—1848). Békéscsaba.
- KRUPA András
1970 *Jeles napok a Békéscsabán és környékén élő szlovákoknál*. Békéscsaba.
1971 *Fonó Tótkomlóson és környékén*. Békési Élet 2. sz.
- LINDER László
1944 *Adatok Békéscsaba és környékének néprajzához*. Békéscsaba.
- MANGA János
1968 *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén*. Bp.
- MÁRKUS Mihály
1943 *A bokor-tanyák népe*. Bp.
- ORTUTAY Gyula
1966 *Kis magyar néprajz*. Bp.
- Cs. PÓCS Éva
1964 *Zagyvarekas néphite*. Népr. Köz. IX/3—4.
- RELL Lajos
1930 *Békéscsaba népe*. Békéscsaba. Történelmi és kulturális monográfia.
- RÓHEIM Géza
1925 *Magyar néphit és népszokások*. Bp.
- TÁBORI György
1962 *Z povier o klokočových plodoch u Slovákov stolice Békésskej*. Slovenský národopis X/3.
- TESSEDIK Sámuel
1938 *Szarvasi nevezetességek*. Bp.
- UJVÁRY Zoltán
1969 *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Debrecen.
- VÁCLAVÍK, A.
1959 *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha.
- ZAYACZ Dániel—HAÁN Lajos
1853 *Ó és Új Nagylaknak története*. Szarvas.
- ŽILINSKY, M.
1872 *Dejepis Mestečka Sarvaša a opis nýnejších jeho pomerů*. Pest.

VORSTELLUNGEN DES SLOWAKISCHEN VOLKSGLAUBENS ÜBER DEN
MENSCHEN IN BÉKÉSCSABA, TÓTKOMLÓS UND CSANÁDALBERTI

Der Autor sammelte sein Material 1969–71 in drei auch von Ungarnslowaken bewohnten Gemeinden: Békéscsaba ist die erste slowakische Siedlung im Komitat Békés (1718), Tótkomlós eine sekundäre Siedlung (1746), und Csanádalberti im Komitat Csongrád wurde durch die dritte und vierte Siedlungswelle gegründet (1844). Das seit dem angehenden 18. Jahrhundert über 150 Jahre lang andauernde Siedlungswerk brachte in dieser Gegend eine besondere Prägung der Ungarnslowaken zustande. Die Neusiedler unterhielten enge Kontakte zueinander, wenngleich sich auch das selbständige kollektive Leben in den einzelnen Gemeinden herausbildete. Der Volksglaube der Ungarnslowaken erweist sich als relativ einheitlich, jedoch sind auch die lokalen Varianten charakteristisch. Die Glaubensvorstellungen sind zum Teil heute noch bekannt, zumal jene, die keine kollektiven Äußerungsformen haben. Infolge der sozialen Entwicklung betrachtet man heute ihre Praktizierung als Schande.

Der Autor zählt die bezüglich des Mannes, der Frau und der Körperteile gegebenen Vorstellungen des Volksglaubens auf. Von den ehfördernden Praktiken beschreibt er aufgrund seiner Sammlung die Varianten des Liebeszaubers (Kräutergetränk, Speisung mit zauberkräftigen Pogatscherln [eine Art Blätterteigpastete], mit Katzenhirn, Katzenjungen und Menstruationsausscheidung; Liebesbann; böser Zauber der Eltern; Mitwirkung von zauberkundigen Weibern; Pflanzenzauber [Kräuterzauber]; Liebesweissagung). Das Hochzeitspaar war seit der Vorbereitungen zur Hochzeit und unmittelbar danach durch zahlreiche Glaubensvorstellungen in seinem Verhalten, Tun und Lassen bestimmt. Die vielfältigsten Vorstellungen dieses Kreises des Volksglaubens schließen an Schwangerschaft, Gebären, Taufe, Wöchnerin und Neugeborenes an.

Dem Neugeborenen konnte meistens der böse Blick schaden (z. očí, pobit z očma). Jeder konnte es dem Neugeborenen, aber auch dem Vieh mit dem Blick antun, es gab aber auch solche, die dazu geradewegs geboren waren: jene nämlich, die verwachsene Brauchen hatten (zrasená mihavňica). Gegen den bösen Blick konnte man sich durch in Wasser gelöste Glut, Streichholzruß, Waschen mit Wasser, Räucherung, verkehrtes Anziehen des Hemds und Beschwörung (začítovania) feien. Das Bleigießen diente vor allem zur Ermittlung der Person, die hauptsächlich den Kindern oder dem Vieh bösen Zauber angetan hatte, es wurde aber auch im Zusammenhang mit den Erwachsenen praktiziert.

Glaubensvorstellungen und Brauchtum bezüglich des menschlichen Ablebens werden vom Verfasser vor allem mit den Elementen beschrieben, die im Kreise der älteren Generation heute noch virulent sind: so die Vorzeichen des Todes (geboten durch die Tür, die Möbel, die Unruhe der Tiere im Haus usw.), die Begräbnisbräuche und die Varianten der das Haus heimsuchenden Seelen, der Gespenster. Auf das Fortleben der Vorstellungen können sich die historischen Voraussetzungen auswirken, doch ließe sich heute im allgemeinen nicht mehr von einem Volksglauben der Ungarnslowaken sprechen, sondern nur von dem einzelner Schichten, und innerhalb dieses von den Glaubensvorstellungen bestimmter Einzelgruppen eines bestimmten Kreises, von Individuen. Diese Vorstellungen leben in Anbetracht aller Schichten vor allem bei jenen fort, die aus irgendeinem Grund (Wirtschaftsweise, Lebensweise, psychologische Einstellung) an bestimmten konservativen Elementen der Volkskultur haften geblieben sind (z. B. jene Bevölkerungsschichten, die auf den entlegenen Einzelgehöften, in den Einödwäldern und im Randgebiet der Städte leben). Das bezeugen übrigens auch die vergleichenden Daten des Zusammenlebens von Ungarnslowaken und Ungarn.